

طرح تدوین اصطلاحنامه نسخه‌شناسی در ایران

الهه روحی دل

کارشناس ارشد نسخه‌های خطی و اطلاع‌رسانی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

دکتر ناهید بنی اقبال

عضو هیات علمی گروه کتابداری دانشگاه آزاد اسلامی

چکیده

هدف: نسخه‌های خطی به عنوان آثار مکتوب گذشتگان بخشی از تاریخ کتاب و کتابداری در ایران را به خود اختصاص داده و حاوی اطلاعات مفیدی در موضوعات مختلف هستند. توجه به بازیابی اطلاعات موجود در این مجموعه‌ها و شناسایی آنها در سال‌های اخیر، نیاز به استفاده از ابزارهای بازیابی اطلاعات در این حوزه را بیش از پیش محسوس کرده است. با توجه به وجود بیش از ۵۰۰۰ واژه تخصصی در حوزه نسخه‌های خطی (کتابشناسی و نسخه‌شناسی)، نیاز به کنترل و ارزشیابی اصطلاحات و تعیین حدود موضوعی آنها امری ضروری است. از آنجا که اصطلاحنامه یکی از ابزارهای کنترل واژگان و بازیابی اطلاعات است، تدوین اصطلاحنامه‌ای جامع و مانع با حفظ پشتوانه انتشاراتی واژگان و تعیین حدود موضوعی آنها پیشنهاد می‌شود.

روش: بدین منظور طرح حاضر با روش سندی و کتابخانه‌ای به بررسی اصطلاحنامه‌های موجود و ساختار آنها و تعیین حدود موضوعات نسخه‌شناسی پرداخته و سپس با روش طراحی سیستم طراحی در زمینه ساخت و اجرای این اصطلاحنامه ارائه کرده است.

یافته‌ها: در این پژوهش، ساختار چهریزه‌ای براساس نمونه‌های موجود برای اصطلاحنامه نسخه‌شناسی پیشنهاد گردیده و نمونه کوچکی از اصطلاحنامه نسخه‌شناسی تدوین شده است.

واژه‌های کلیدی: نسخه‌های خطی. نسخه‌شناسی. اصطلاحنامه‌ها.

مقدمه

واژه اصطلاحنامه در فارسی معادل کلمه تزاروس^۱ به کار رفته و در اصل از زبان یونانی و لاتین اقتباس و به معنای گنجینه یا خزانه است. اصطلاحنامه شامل مجموعه‌ای سازمان یافته از توصیف‌گرهاست که برای نمایه‌سازی و بازیابی مدارک به کار می‌رود. این اصطلاحات اغلب برحسب موضوع طبقه‌بندی شده و هدف از آن، تسهیل در کار کسانی است که قصد استفاده از منابع، تنظیم و ذخیره‌سازی مدارک و اسناد علمی را به عهده دارند.

در حال حاضر واژه‌سازی و معادل‌گزینی علمی در دنیا به یک کشور و یک زبان اختصاص ندارد، اما این امر در زبان فارسی با توجه به هجوم اطلاعات و تکنولوژی، امری نوپاست و نیاز به پژوهش‌های واژه‌گزینی و اصطلاح‌شناسی دارد. بدین منظور، تربیت اصطلاح‌شناس برای تدوین واژه‌نامه‌های تخصصی براساس نظام مفاهیم و سلسله مراتب لغات، امری ضروری است. این مسئله به‌ویژه در زمینه‌های تخصصی به‌خوبی آشکار است. در ایران در چند دهه اخیر، کار واژه‌گزینی و اصطلاح‌شناسی بر مبنای متون همانند کشورهای دیگر مورد توجه قرار گرفته و اصطلاحنامه‌های متعددی تنظیم یا ترجمه شده است که نیاز تخصصی بسیاری از مراکز را برطرف می‌سازد. همچنین در مراکز نیز گروه‌های تخصصی اصطلاح‌شناسی و اصطلاحنامه نویسی ایجاد شده که خود گام مؤثری برای رفع مشکلات اصطلاح‌گزینی است. یکی از حوزه‌های تخصصی مهم در ایران، حوزه نسخه‌های خطی است. نسخه‌های خطی علاوه بر اهمیت آن در زمینه موضوعی متون، بخشی از تاریخ کتاب و کتابداری را به خود اختصاص داده است و در موضوعات متعدد بیش از ۵۰۰۰ اصطلاح خاص دارد.

این اصطلاحات که اغلب از متون قدیمی استخراج شده به مدیریت، کنترل، مستند سازی و معادل‌یابی انگلیسی نیاز دارد. پژوهش حاضر که به روش سندی یا کتابخانه‌ای و طراحی سیستم انجام شده است، طرحی است مقدماتی در بررسی امکان ایجاد اصطلاحنامه‌ای استاندارد، جامع و تخصصی با تعیین حدود و دامنه

موضوع نسخه‌شناسی در ایران. در این پژوهش، امکان استفاده از ساختار چهریزه‌ای بررسی و چهریزه‌های متناسب با موضوعات نسخه‌شناسی پیشنهاد شده است. این پژوهش در پنج بخش تنظیم شده که به ترتیب: معرفی پژوهش، مبانی نظری، روش‌شناسی پژوهش، ساختار اصطلاحنامه نسخه‌شناسی و نتیجه‌گیری را در بر می‌گیرد. در انتها نیز پیشنهادهایی برای ایجاد شورای تخصصی زیر نظر فرهنگستان زبان و ادب فارسی ارائه شده است.

بیان مسئله

نسخه‌های خطی به عنوان میراث مکتوب فرهنگی گذشتگان، که حاوی اطلاعات وسیعی در حوزه‌های مختلف علوم است، ارزش فوق‌العاده‌ای در بررسی روند تاریخ علم، فرهنگ و تمدن در ایران و اسلام دارد. با توجه به اهمیت این آثار و توجه خاص به سازماندهی آنها در سال‌های اخیر و تدوین فهرست‌ها، کتابشناسی‌ها، مقالات، متون و نشر مجلات تخصصی در این زمینه ضرورت تدوین ابزار ذخیره و بازیابی اطلاعات در این حوزه بیش از پیش احساس می‌شود. یکی از مهمترین ابزارهای بازیابی اطلاعات در نظام‌های اطلاعاتی کنونی اصطلاحنامه‌ها هستند. اصطلاحنامه‌ها از دو نظر حائز اهمیتند؛ الف) کنترل واژگان و زبان موضوعی، ب) تعیین چارچوب مفهومی واژگان.

با توجه به گسترش اطلاعات در حوزه نسخ خطی، ضرورت تدوین اصطلاحنامه در این حوزه احساس می‌شود. زمینه‌های موضوعی نسخه‌شناسی شامل مباحث: تذهیب، خط، صحافی، کاغذ، رنگ و مرکب است. هریک از این موضوعات دربرگیرنده اصطلاحات و واژگان خاصی اند که کمتر به آنها پرداخته و توجه شده است. اگرچه جمع‌آوری و تهیه تمامی واژگان، مستلزم وجود شورای تخصصی و تربیت اصطلاح‌شناسان متخصص است، اما می‌توان با توجه به واژگان موجود به بررسی طرح تدوین اصطلاحنامه نسخه‌شناسی پرداخت و زمینه‌های تدوین اصطلاحنامه‌ای استاندارد را بررسی کرد.

در این پژوهش سعی شده است که با توجه به شناخت پشتوانه انتشاراتی

واژه‌های نسخه‌شناسی در ایران، تدوین اصطلاحنامه‌ای دو زبانه مورد بررسی قرار گیرد و نمونه‌ای کوچک از نظر ساختاری ارائه شود.

هدف‌های پژوهش

۱. مهمترین هدف این پژوهش، ارائه طرحی برای تدوین اصطلاحنامه واژه‌های به کار رفته در زمینه نسخه‌های خطی است تا با جمع‌آوری اطلاعات واژگانی غنی در این زمینه، ابزاری مناسب برای استناد نمایه‌سازان و متخصصان این حوزه تهیه شود؛
۲. تلاش برای یکدست کردن و تثبیت اصطلاحات فارسی و کاربرد صحیح آن در زمینه علمی مورد نظر؛
۳. تعیین حدود و دامنه موضوعی حوزه مورد مطالعه به شکلی که هم نمایه‌ساز و هم جستجوگر (متخصصان و اصطلاح‌شناسان موضوعی) بتوانند از گستردگی این زمینه، ارتباط میان مفاهیم آن و اندیشه‌های مرتبط با این مفاهیم به‌خوبی بهره‌گیرند.

تعاریف عملیاتی پژوهش

نسخه خطی: به کتابی دست‌نوشته گفته می‌شود که مربوط به قبل از اختراع چاپ یا زمان اختراع چاپ باشد و از سند، نامه یا پژوهش‌نامه‌ای که با دست نوشته شده باشد متمایز است. (سلطانی، ۱۳۶۵، ص ۳۰۴)

نسخه شناس: کسی که بتواند کتب خطی، نوع خط و جنس کاغذ را بشناسد و تاریخ کتاب و سایر جنبه‌های مادی آن را تشخیص بدهد. نسخه شناس باید همچنین جلد شناس، کاغذ شناس، خط شناس، مرکب شناس باشد و رموز رنگ‌سازی را بداند، و خوشنویسان و نقاشان را بشناسد و از هنرهای تزئینی بی‌اطلاع نباشد. (سلطانی، ۱۳۶۵، ص ۳۰۴)

نسخه شناسی: علمی است که در آن ویژگی‌های مادی و معنوی دست‌نویس بررسی می‌شود و به عبارت دیگر نسخه‌شناسی، هنر و علم توصیف کتاب و

مضامین آن و ویژگی‌های ظاهری آن است. (هاشمی میناباد، ۱۳۷۹، ص ۱۲)
اصطلاح‌شناسی: حوزه‌ای میان رشته‌ای و فرارشته‌ای است که با مفاهیم و
بازنمودهای آن (اصطلاحات، نمادها و غیره) سروکار دارد. به معنی دیگر،
مجموعه‌ای از اصطلاحات که نمایانگر نظامی از مفاهیم یک حوزه موضوعی
است. (فلبر، ۱۳۸۱، ص ۱)

اصطلاحنامه: واژه‌ای است که در فارسی معادل واژه انگلیسی تزاروس
می‌باشد. این واژه در اصل از یونانی گرفته شده که به معنای گنجینه یا خزانه
است و سال‌هاست که به معنای گنجینه لغات استفاده می‌گردد. همچنین به معنای
اثری است منتشر شده که در آن نظام مفاهیم یک حوزه موضوعی به وسیله
اصطلاحات ارائه شده است. براساس رهنمود نظام جهانی اطلاعات علمی
(یونی‌سیست)، اصطلاحنامه را می‌توان از نظر عملکرد یا ساختارش تعریف کرد.
از نظر عملکرد: اصطلاحنامه وسیله‌ای برای مهار واژه‌هاست و در برگرداندن زبان
طبیعی مدارک به زبان مقید نظام استفاده می‌شود. از نظر ساختار: اصطلاحنامه
مجموعه لغات مهار شده و پویای یک زمینه خاص از دانش بشری است که از
لحاظ معنا و نوع مرتبطند. (حریری، ۱۳۶۱، ص ۲)

پرسش‌های اساسی

۴. آیا کمیت اصطلاحات موجود در حوزه نسخ خطی به آن مقدار هست که
تدوین اصطلاحنامه نسخ خطی را ایجاب کند؟
۵. پشتوانه انتشاراتی چنین اصطلاحنامه‌ای چیست؟
۶. ساختار این اصطلاحنامه با توجه به تدابیر و تمهیدات مربوط به جامعیت
و مانعیت نظام نمایه‌سازی چگونه است؟
۷. روابط اعم و اخص و وابسته در این اصطلاحنامه چگونه است؟
۸. نظام کنترل مفاهیم در این اصطلاحنامه چگونه اعمال می‌شود؟

فرضیه‌های پژوهش

۹. امکان تدوین اصطلاحنامه نسخه‌شناسی با توجه به تمهیدات برقراری نظام ارتباطات سلسله‌مراتبی و مترادفات وجود دارد؛
۱۰. ساختار اصطلاحنامه هنر و معماری (AAT) با تغییراتی در چهریزه‌های آن، نمونه مناسبی برای تدوین اصطلاحنامه نسخه‌شناسی است.

متغیرهای اساسی پژوهش

واژگان نسخه‌شناسی متغیر مستقل پژوهش می‌باشد، و طرح نظام‌یافته این واژگان متغیر وابسته است.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، روش سندی و کتابخانه‌ای است. از این روش در جمع‌آوری اطلاعات در حوزه واژگان، اصطلاح‌نامه نویسی و اصطلاح‌شناسی استفاده شده است؛ روش دیگر طراحی سیستم در تعیین طرح تدوین اصطلاحنامه است. همچنین مصاحبه با صاحب‌نظران نسخه‌شناسی ضروری بوده است.

مراحل گردآوری اطلاعات

- مرحله شناسایی اصطلاحنامه‌های معتبر؛
- بررسی مبانی نظری اصطلاح‌شناسی و تعیین نظام اصطلاحنامه؛
- بررسی اطلاعات واژگانی در رشته مورد نظر از منابع مختلف در زبان فارسی؛
- پیش‌بینی نظام‌گزینش و یکدست نمودن اطلاعات واژگانی موجود (معادل‌گذاری، سازماندهی و ایجاد روابط اصطلاحنامه‌ای)؛
- پیش‌بینی نظام ارزیابی اطلاعات واژگانی و برنامه‌ریزی اصطلاحنامه جامع رایانه‌ای (مورد اخیر در این پژوهش بررسی خواهد شد).

جامعه آماری

جامعه آماری این پژوهش را، واژگان نسخه‌شناسی موجود در کتاب آقای هاشمی

میناباد و مقالات مربوط به اصطلاحات نسخ خطی در مجموعه تخصصی «نامه بهارستان» از سال ۱۳۷۹-۱۳۸۴ و متون وابسته مانند آثار آقای نجیب مایل هروی و استاد ایرج افشار تشکیل می‌دهد. مهمترین ابزار بکارگرفته شده جهت گردآوری اطلاعات، فیش‌های تحقیقاتی و تهیه آن به روش سندی و کتابخانه‌ای است.

محدودیت‌های پژوهش

۱. شاید بتوان مهمترین مشکل در انجام این تحقیق را، گستردگی حوزه نسخ خطی، کمبود منابع و ذهنیت غیرعلمی در این زمینه دانست. در حوزه نسخ خطی کمتر به ورود علوم جدید و استانداردهای علمی به این رشته توجه شده است. چنانکه هنوز در فهرستنویسی نسخ خطی روش‌های استاندارد فهرستنویسی نسخ خطی و استناد به سر عنوان موضوعی و مستند مشاهیر و غیره دیده نمی‌شود؛
۲. کاربرد لغات مختلف برای یک مفهوم از سوی صاحب‌نظران و عدم هماهنگی در نظرات ایشان و نبود زبان فارسی معیار و هماهنگ میان متخصصان؛
۳. مجموعه بسیاری از کتابخانه‌ها که نسخ خطی دارند، یکسان سازماندهی نشده و بسیاری از نسخه‌ها هنوز فهرست و شناسایی نشده است. در نتیجه ذخیره اطلاعات با پراکندگی موضوعات مواجه است؛
۴. عدم وجود ابزاری برای تحلیل موضوعی منابع مربوط به نسخه‌های خطی و عدم ارتباط میان تولیدکنندگان این منابع؛
۵. توجه اندک به معادل‌های انگلیسی لغات و در نتیجه کمبود مرجع قابل اطمینان در زمینه معادل‌های انگلیسی، از محدودیت‌های این پژوهش است.

پیشینه تحقیق در ایران

بخش جامعه‌شناسی، اولین حوزه از طرح تدوین اصطلاحنامه فرهنگی ایران

(سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۲) است که برای اظهارنظر صاحب‌نظران آماده شده و شامل ۳۸۵ اصطلاح است و در پنج رده طبقه‌بندی شده است. نزدیک ۸۰۰۰ اصطلاح از مقالات نشریات ادواری جمع‌آوری شده که پایه تدوین این اصطلاحنامه گردیده است. برای این منظور شورایی مرکب از استادان صاحب‌نام این رشته درباره اصطلاحات مورد نظر و تعیین سیاست‌ها و خط‌مشی‌های تدوین، بحث و تحقیق کرده‌اند.

در پایان‌نامه «طرح پیشنهادی ایجاد اصطلاحنامه بانک اطلاعات و مدارک دریای خزر» واژگان بانک اطلاعات دریای خزر بررسی شده و طرحی متناسب با استانداردهای موجود اصطلاحنامه‌ای، با روش قیاسی و روابط سلسله‌مراتبی ارائه شده است. در این پایان‌نامه همچنین به ساختار کلمات از نظر نحوی توجه شده و در پایان، پیشنهادهایی جهت ایجاد اصطلاحنامه ارائه گردیده است. (پورحسن طنابچی، ۱۳۷۳)

حدادیان (۱۳۷۲) در طرح تدوین اصطلاحنامه فارسی برای زمین‌شناسی، به مسائلی از قبیل: تقسیمات علم زمین‌شناسی، انتخاب شکل مفرد، جمع، متشابه و مرکب اصطلاحات پرداخته؛ همچنین جنبه‌های مدیریت اصطلاحنامه، روش‌های تدوین، ساختمان اصطلاحنامه، شکل و نظم اصطلاحنامه و نقش رایانه در کنترل واژگان را توضیح داده است.

پیشینه تحقیق در خارج از ایران

الف. اصطلاحنامه بخش نسخه‌های خطی و کتاب‌های کمیاب (RBMS)^۲

اصطلاحنامه RBMS بر اساس دستورالعمل‌های تنظیم، شکل^۳ و مدیریت اصطلاحنامه‌های یک زبانه مربوط به سازمان استانداردهای اطلاعاتی ملی قراردارند (ISO Z39.13) و جدیدترین نسخه دستورالعمل‌های تنظیم، شکل و مدیریت اصطلاحنامه‌های یک زبانه‌ای است که به چاپ رسیده و توسط سازمان استانداردهای ملی تنظیم شده است. این دستورالعمل در ۳۰ آگوست سال ۱۹۹۳ توسط موسسه استانداردهای ملی آمریکا تایید شده است. این اصطلاحنامه شامل

اصطلاحات مربوط به جلدسازی، اصطلاحات هنری و ادبی، کاغذ، مدارک چاپی و منتشره، مدارک اولیه و قبل از چاپ، انواع مدارک و ... است. همچنین دارای دستورالعمل اصطلاح‌شناسی و نحوه کاربرد اصطلاحات می‌باشد که از منابع مختلفی گردآوری شده و روابط موجود میان مجموعه‌های خاص کتابداری و دیگر زمینه‌های مربوطه را نشان می‌دهد. این اصطلاحنامه، انتخاب اصطلاحات و نحوه کاربرد را با استفاده از کتاب‌های باستانی و دانش فهرستنویسی و نحوه استفاده از استاندارد فهرستنویسی کتابخانه (در قواعد AACR2) را تلفیق کرده است. هر توصیف‌گر موجود در اصطلاحنامه، باید یک مفهوم یا یک واحد فکری را معرفی کند. دامنه توصیف‌گرها محدود به معانی انتخاب شده‌ای است که در داخل حوزه اصطلاحنامه قرار دارد. تایید اصطلاح با کنترل آثار مرجع در مقدمه‌های اصطلاحنامه و همین‌طور در فرهنگ‌های زیر صورت می‌گیرد، تا در حد امکان تضاد بین اصطلاحات ایجاد نشود:

- اصطلاحنامه هنر و معماری (AAT)^۴؛
- سرعنوان موضوعی کتابخانه کنگره (LCSH)^۵؛
- سرعنوان موضوعی پزشکی (MESH)^۶
- اصطلاحات: تصاویر متحرک (MIM)^۷
- دستیابی موضوعی به آثار انفرادی، نمایشنامه، و داستان (GSFAD)^{۸*}

ب. اصطلاحنامه هنر و معماری

اصطلاحنامه هنر و معماری (AAT) و اصطلاحنامه‌های Getty در مورد اسامی جغرافیایی (TGN) و لیست جامع اسامی هنرمندان (ULAN)، مجموعه لغاتی را شامل می‌شوند که برای سازمان‌دهی و دستیابی به اطلاعات هنری، معماری و فرهنگی به کار می‌روند.

ج. محدوده و ساختار

هم‌اکنون اصطلاحنامه هنر و معماری، یک اصطلاحنامه سازمان‌دهی شده با

حدود ۱۲۸۰۰۰ اصطلاح و اطلاعات دیگر در مورد مفاهیم است که برای توصیف هنر، معماری، هنرهای تزئینی، مواد (هنری) و موارد آرشیوی به کار می‌روند. اصطلاحات مفهومی در این لغت‌نامه به شکل جمع، مفرد، ترتیب طبیعی و ترتیب معکوس گردآوری شده، گویش‌های مختلف، به همراه مترادف‌های آن (که ریشه‌های لغت‌شناسی مختلفی دارند) مطرح هستند. در میان این اصطلاحات، یک اصطلاح به عنوان گزینه منتخب یا توصیفگر انتخاب می‌شود.

گروه‌های اصطلاح‌شناسی یا طبقه‌بندی‌ها در هفت چهریزه در اصطلاحنامه هنر و معماری دسته‌بندی می‌شوند. یک اصطلاح عام‌تر در واقع، طبقه یا دسته‌ای از یک مفهوم و معنی آن را نشان می‌دهد. اصطلاح خاص‌تر، همواره قسمتی یا جلوه‌ای از متن عام‌تر آن است. برای مثال «ترسیمات خطی» متن جامع‌تری از «طراحی‌ها» است زیرا تمام طرح‌های خطی را می‌پوشاند.

د. چهریزه‌ها و طبقه‌بندی در اصطلاحنامه هنر و معماری:

۱. چهریزه مفاهیم مرتبط
طبقه‌بندی: مفاهیم مرتبط (BM)
۲. چهریزه ویژگی‌های مادی
طبقه‌بندی: ویژگی‌ها و خصوصیات (DC)، شرایط و تأثیرات (DE)، عناصر طراحی (DG)، رنگ (DL)
۳. چهریزه سبک‌ها و دوره‌ها
طبقه‌بندی: سبک‌ها و دوره‌ها (FL)
۴. چهریزه عوامل یا نماینده‌ها
طبقه‌بندی: افراد (HG)، سازمان‌ها (HN)
۵. چهریزه فعالیت‌ها
طبقه‌بندی: رشته‌های علوم (KD)، کارکردها (KG)، وقایع یا رویدادها (KM)، فعالیت‌های جسمی و فیزیکی (KQ)، فرآیندها و فنون (KT).
۶. چهریزه مواد

طبقه‌بندی: مواد، عناصر اولیه و ترکیب‌ها (MT)

۷. چهریزه اشیاء

طبقه‌بندی: دسته‌بندی و نظام‌های شیئی (PC)، ژانرهای شیئی (PE)،

اجزاء (PJ)

محیط ساخته شده: زیستگاه‌ها و مناظر (RD)، مجموعه‌ها (برزن) و قسمت‌های ساخته شده (RG)، آثار ساخته شده منفرد (RK)، فضاها و عناصر پایگاهی و مکانی (RM)

ابزار، اثاثیه و تجهیزات: اثاثیه‌ها (TC)، لباس‌ها (TE)، ابزار و تجهیزات (TH)، اسلحه‌ها و تجهیزات جنگی (TK)، ابزار اندازه‌گیری (TN)، ظروف (TQ)، ابزار صوتی (TT)، مصنوعات تفریحی (TV)، وسایل حمل و نقل (TX) ارتباطات بصری و تجسمی و کلامی: آثار بصری (VC)، رسانه‌های مبادلاتی (VK)، منابع اطلاعاتی (VW)

چهریزه‌هایی که به آن اشاره شد، چهریزه‌های اصلی در اصطلاحنامه هنر و معماری است. اما هر یک از بخش‌های فوق به گروه‌های دیگری تقسیم می‌شوند.

همه مقدمات و مراحل تدوین اصطلاحنامه نسخه‌شناسی

این مراحل به شرح ذیل پیشنهاد می‌گردد:

۱. تعیین حدود موضوعی اصطلاحنامه نسخه‌شناسی

اصطلاحات نسخه‌شناسی شامل موضوعات زیر است:

- کاغذ و کاغذسازی
- جلد و جلدسازی
- رنگ و رنگ‌سازی
- خط و خطاطی
- تزیینات کتاب
- ساختار کتاب
- حفاظت و نگهداری کتاب

۲. تعیین چهریزه‌های مرتبط با موضوعات نسخه‌های خطی:

پس از بررسی کلی چهریزه‌های اصطلاحنامه هنر و معماری می‌توان برخی از چهریزه‌ها را متناسب با موضوعات نسخه‌های خطی انتخاب کرد.

۱. چهریزه ویژگی‌های مادی

عناصر طراحی: ترنج، لچکی.

رنگ: شنگرف، طلایی، نخودی.

۲. چهریزه سبک‌ها و دوره‌ها

مکتب هرات، مکتب تبریز، دوره اسلامی، دوره پیش از اسلام، عربی، اسلامی.

۳. چهریزه عوامل

مردم: کاتب، خطاط، جلدساز، نسخه شناس.

سازمان‌ها: سازمان میراث فرهنگی، نشر میراث مکتوب.

۴. چهریزه فعالیت‌ها

رشته‌های علوم: ستاره شناسی، ریاضی، تاریخ.

فرایندها و فنون: طلاکاری، رنگرزی، جلد سازی کاغذ سازی.

وقایع و رویدادها: سمینار حامیان نسخ خطی.

۵. چهریزه مواد

مواد: چسب، چوب، چرم، روغن.

۶. چهریزه اشیا

اجزا: جلد (کتاب)، صفحات آغازین، آستر بدرقه.

ابزار و تجهیزات: اسکنرهای تهیه عکس از نسخ خطی، تجهیزات مرمت نسخ خطی.

در بخش اجزا و تجهیزات ظروف و ابزارهای اندازه‌گیری، مانند: خمیره‌های چوبی، جعبه‌های چوبی، خم‌ها، ظروف نگهداری مواد، ظروف تجهیزات نوشتاری، اندازه‌گیرها و ابزار وزن کردن نیز در اصطلاحنامه نسخه شناسی کاربرد دارد. بخش ارتباطات کلامی و تجسمی:

آثار تجسمی: تصویر و شکل، کار بر روی کاغذ.

شکل‌های اطلاعاتی: این بخش پرستفاده‌ترین چهریزه در اصطلاحنامه نسخه‌شناسی است. شامل: انواع اسناد، نوشتجات، وسایل ارتباطی، گزارش‌ها، کتاب مسوده، جنگ‌ها، نسخه‌های خطی، دستخط‌ها، نسخه‌های قدیمی، نسخه‌های خطی پاک شده، گاهنامه‌ها.

باتوجه به چهریزه‌های طرح شده باید به مسئله ورود واژگان جدید و علوم مرتبط با حوزه‌های موضوعی نسخه‌های خطی توجه داشت و امکان گسترش و یا حذف برخی از چهریزه‌ها را در نظر گرفت. در اینجا مدیریت و ویرایش اصطلاحنامه که کاری دائمی برای یک اصطلاحنامه پویاست مطرح است.

۳. طرح نمونه پیشنهادی اصطلاحنامه نسخه‌شناسی

در ساخت یک اصطلاحنامه باید توجه داشت که چه ویژگی‌هایی اصطلاحنامه را به بهترین شکل در خدمت نظام اطلاعاتی قرار می‌دهد و موجب پویایی نظام اطلاعاتی می‌شود. در تدوین اصطلاحنامه نسخه‌شناسی باید به مقولات زیر توجه شود:

- مقوله‌بندی موضوعی حوزه نسخه‌شناسی، گزینش واژگان خام، معیارهای انتخاب اصطلاح.
 - پالایش واژگان خام، ارزشیابی اصطلاح، شکل اصطلاحنامه، ساختار اصطلاحات.
 - روابط اساسی در اصطلاحنامه، نمایش اصطلاحات و روابط آنها، ویرایش اصطلاحنامه.
 - مدیریت اصطلاحنامه، کاربرد رایانه در ایجاد اصطلاحنامه الکترونیکی.
- در نمونه پیشنهادی اصطلاحنامه نسخه‌شناسی بیست واژه انتخاب گردیده و برای آنها اصطلاحنامه الفبایی، الفبایی نظام‌یافته و نمایه گردان ساخته شده است. همچنین کدهای عددی از شماره یک برای این نمونه پیشنهاد شده است. در این مقاله به یک نمونه از این اصطلاحنامه اشاره می‌شود. لازم به ذکر است این اصطلاحنامه شامل فهرست‌های الفبایی، نمایه گردان و نمایه رده‌ای نیز خواهد بود.

Colophons

انجامه

ی د. اصطلاحی که برای بخش پایانی کتاب‌های خطی بکار می‌رود و دربرگیرنده اطلاعاتی درباره نویسنده، نام کتاب، تاریخ کتابت، نام کاتب و محل کتابت است. این بخش در تعیین تاریخ نسخه‌های خطی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

× ترقیمه

خاتمه‌الکتاب

دستینه

رقم کاتب

ا. و. نسخه‌های خطی

فهرست‌نویسی

چهریزه: اشیاء (کد: ۶)

بخش ارتباطات کلامی و تجسمی

شکل‌های اطلاعاتی

منابع:

فارسی: واژه‌نامه نسخه‌شناسی: ۲۹

AAT (On Line)

Book illumination (1986)

Webster's Third New International Dictionary (1961)

Stabilizer

ثبات

ی د. افزودن مواد به غذا، رنگ‌ها و ترکیبات شیمیایی برای پایداری و دوام آن.

× ماده تثبیت‌کننده

ا. و. جلاکاری

جلدسازی

رنگ‌سازی

کاغذ سازی

کتاب سازی

چهریزه: مواد (کد: ۵)

... افزودنی‌ها

منابع:

فارسی: معین. ج ۱: ۱۱۸۶

واژه‌نامه نسخه‌شناسی: ۴۳

AAT (On line)
Mayer, Dictionary of Art Terms (1969)

نتایج تحقیق

نتیجه اصلی این پژوهش، تایید فرضیه‌های ارائه شده به شرح زیر است:
امکان تدوین اصطلاحنامه نسخه‌شناسی با توجه به تمهیدات برقراری ارتباطات سلسله مراتبی و مترادفات نظام وجود دارد.
ساختار چهریزه‌ای اصطلاحنامه هنر و معماری که تمام حوزه‌های هنر را دربر می‌گیرد، این توانایی را دارد که با ایجاد تغییراتی در چهریزه‌ها به عنوان یک الگو در تهیه اصطلاحنامه نسخه‌شناسی مورد استفاده قرار گیرد. با این تفاوت که اصطلاحنامه نسخه‌شناسی باید از عمق بیشتری نسبت به اصطلاحنامه هنر و معماری برخوردار باشد و به اصطلاحات مرتبط با موضوعات نسخه‌شناسی و محتوای شرقی و اسلامی توجه داشته باشد.

پیشنهادها

الف. پیشنهادهای اجرایی

- زمینه موضوعی اطلاعات اصطلاحنامه نسخه‌شناسی دقیقاً مشخص شود.
- برای نمایه‌سازی مدارک مربوط به نسخ خطی، ترکیبی از نمایه‌سازی پس‌همارا و پیش‌همارا مناسب است.

- شیوه‌نامه ضبط اصطلاحات به صورت مکتوب، در مقدمه و یا متنی جداگانه ارائه گردد، تا مسیر حرکت و اتخاذ تصمیمات در طول زمان برای افراد مشخص باشد.
- از بین گروهی از مترادف‌ها یا شبه مترادف‌ها، اصطلاحی را باید برگزید که:
 ۱. از نظر مفهوم موضوعی غلط نباشد؛
 ۲. به زبان طبیعی باشد نه به صورت جا به جا شده (ابرامی، ۱۳۵۲)؛
 ۳. مصطلح و متداول در بین جامعه استفاده کننده باشد؛
 ۴. مفهوم مورد نظر را بهتر برساند؛
 ۵. ترجیحاً ریشه فارسی داشته باشد؛
 ۶. زیبا باشد؛
 ۷. حتی المقدور کوتاه و ساده باشد (رهادوست، ۱۳۷۰).
- اگر نام سازمان‌ها و اشخاص در اصطلاحنامه درج می‌شود، باید قواعد معتبر فهرست‌نویسی را رعایت کرد، و اسامی را مستند نمود.
- از آنجا که برای کنترل واژگان نسخه‌شناسی نسخ خطی از ابتدا کوشش به عمل نیامده و روابط مابین اصطلاحات تعیین نگردیده است، می‌توان از روش قیاسی و استقرایی برای تدوین اصطلاحنامه نسخه‌شناسی استفاده کرد.
- برای ضبط هر اصطلاح پذیرفته شده از «کاربرگه اصطلاحنامه» که اطلاعات لازم در آن پیش‌بینی شده استفاده شود.
- پشتوانه انتشاراتی داشتن واژه‌های مورد استناد در اصطلاحنامه بسیار مهم است.
- توجه به معادل‌یابی انگلیسی واژگان و استناد به فرهنگ‌های مستند انگلیسی و در صورت نبود معادل انگلیسی، آوانویسی کلمات.
- توجه به املائی کلمات و استناد به مصوبات فرهنگستان.

- پیشنهاد می‌شود تدوین اصطلاحنامه را، فرهنگستان زبان و ادب فارسی با همکاری یکی از مراکز یا کتابخانه‌های معتبر صاحب مجموعه‌های خطی بر عهده گیرد و متخصصان اطلاع‌رسانی نیز با همکاری متخصصان موضوعی و زبان‌شناسان به گردآوری و کنترل واژگان پردازند. بودجه تدوین اصطلاحنامه را نیز مراکز فوق تأمین کنند.
- در این اصطلاحنامه باید بخشی به معرفی منابع و مآخذ، برای استخراج و مستند کردن واژگان جدید اختصاص یابد.
- در تدوین اصطلاحنامه نسخه‌شناسی، ایجاد اصطلاحنامه الکترونیکی و استفاده از نرم‌افزارهای رایانه‌ای مانند: پارس آذرخش، نوسا و قاموس که بخش مستقلی درباره اصطلاحنامه دارند ضروری است.

ب. پیشنهاد برای پژوهش‌های آینده

در انتها پیشنهاد می‌گردد دانشجویان رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی برای انجام پایان‌نامه خود، هر موضوع از موضوع‌های طرح شده در زمینه نسخه‌های خطی را انتخاب نموده و واژگان مربوطه را شناسایی کنند. همچنین برای هر موضوع، مقدمات این اصطلاحنامه را در نظر داشته باشند.

پی‌نوشت‌ها

1. Thesaurus
 2. Rare Books and Manuscripts Section
 3. Format
 4. Art and Architecture Thesaurus
 5. Library of congress subject headings
 6. Medical Subject headings
 7. Moving Image Materials: Genre Terms
 8. Subject access to individual work of Fiction, Drama
- * <http://library.osu.edu/site/user/russell.363/RBMS%20thesauri/index.htm>

منابع

- آوستین، د؛ دیل، پ. (۱۳۶۵). راهنمای تهیه و گسترش اصطلاحنامه یک‌زبانه (عباس حرّی، مترجم). تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی ایران.
- افشار، ایرج (۱۳۵۴). بیاض سفر. تهران: انتشارات توس.
- _____ (۱۳۵۷). صحافی سنتی، تهران: دانشگاه تهران.
- _____ (۱۳۸۲). اصطلاحات خط، کاغذ و نسخه در شعر عصر صفوی. نامه بهارستان، ۳ (۲)، ۴۸۱-۴۸۶.
- _____ (۱۳۸۲). اصطلاحات مربوط به کاغذ و خط و نسخه در پریخانه و قصاید طغرای مشهدی. نامه بهارستان، ۴ (۱ و ۲)، ۲۰۵-۲۲۴.
- _____ (۱۳۸۳). واژه‌نامه نسخه شناسی. نامه بهارستان، ۵ (۱ و ۲)، ۱۲۳-۱۳۴.
- باقی، م. فهرست مختصر دست‌نویس‌های فارسی، عربی و ترکی کتابخانه‌های تامس فیشر، دانشگاه تورنتو به انضمام فرهنگ مختصر مصطلحات نسخه شناسی. تهران: وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشار.
- بوث، ب. (۱۳۸۲). اصطلاحنامه جامعه شناسی. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- پورحسن طنابچی، ص. (۱۳۷۳). طرح پیشنهادی ایجاد اصطلاحنامه بانک اطلاعات و مدارک دریای خزر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران.
- تندیور، ا. (۱۳۸۲). اصطلاحنامه: ساختار و شکل، اطلاع‌رسانی، ۱۹ (۱ و ۲). بازیابی ۱۳۸۳، از <http://www.irandoc.ac.ir/etela-art/19/19-1-2-3.htm>
- حدادیان، مینو (۱۳۷۲). طرح تدوین اصطلاحنامه فارسی برای زمین شناسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد تهران شمال.
- حریری، مهرانگیز (۱۳۶۲). اصطلاحنامه در نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات. اطلاع‌رسانی، ۶ (۱ و ۲)، ۱۸-۶.
- _____ (۱۳۶۲). اصطلاحنامه در نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات. اطلاع‌رسانی، ۷ (۱)، ۱-۶.
- حسینی بهشتی، م. (۱۳۸۲). اصطلاحنامه فنی و مهندسی. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- خاجویی، ف. (۱۳۷۲). بررسی میزان قوت و ضعف روابط سلسله مراتبی در اصطلاحنامه، با نگرش بر

- دو اصطلاحنامه متالورژی AMS و SDIM. پیام کتابخانه، ۳(۲ و ۳)، ۲۲-۳۳.
- رهادوست، فاطمه (۱۳۷۰). تدوین سرعنوان‌های موضوعی پزشکی فارسی: گامی در جهت یکدست سازی واژگان پزشکی فارسی. فصلنامه کتاب، (۱-۴)، ۵۰-۷۵.
- سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی (۱۳۷۲). طرح تدوین اصطلاحنامه فرهنگی ایران، بخش جامعه شناسی، گزارش شماره (۱). تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- سلطانی، پوری؛ راستین، فروردین (۱۳۶۵). اصطلاحنامه کتابداری. تهران: کتابخانه ملی ایران.
- _____ (۱۳۷۹). دانشنامه کتابداری و اطلاع رسانی. تهران: فرهنگ معاصر.
- فلبر، هـ. (۱۳۸۲). مبانی اصطلاح شناسی. (محسن عزیزی، مترجم)، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- مایل هروی، نجیب (۱۳۵۳). لغات و اصطلاحات فن کتابسازی، همراه با اصطلاحات جلد سازی، تذهیب، نقاشی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- _____ (۱۳۶۹). نقد و تصحیح متون: مراحل نسخه شناسی و شیوه‌های تصحیح نسخه‌های خطی فارسی. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- _____ (۱۳۷۲). کتاب آرایبی در تمدن اسلامی. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- _____ (۱۳۸۰). تاریخ نسخه پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- مصاحب، غلامحسین (۱۳۴۵-۱۳۷۴). دایره المعارف فارسی. تهران: فرانکلین و شرکت سهامی کتابهای جیبی. ۲ ج
- معین، م. (۱۳۴۲-۱۳۶۲). فرهنگ فارسی (متوسط). تهران: امیرکبیر. ۶ ج
- مولاپرست، ف. (۱۳۶۳). اصطلاح‌شناسی و کاربرد آن در فعالیت‌های اطلاع‌رسانی. اطلاع‌رسانی، ۸ (۱)، ۹-۴۶. بازیابی: ۱۳۸۵، از <http://www.irandoc.ac.ir/etela-art/jisold/8-1-1.htm>
- هاشمی میناباد، ح. (۱۳۷۹). واژه‌نامه نسخه شناسی و کتاب پردازی. تهران: موسسه نشر فهرستگان.
- Aitchison, J. (1969). Thsaurufacet: a Thesaurus & faceted classification for engineering& related subject English electric.
- Grchrist, A. (1971). The Thesaurus in Retrieval. London: Aslib.

Lancaster, F. W. (1972). Vocabulary Control for Information Retrieval. Washington D. C: Information Resources press.

_____ (1986). Vocabulary Control for Information Retrieval. 2nd ed. Arlington, Virginia: Information Resources Press.

petersen, T. (1994). Art & Architecture thesaurus, New York: oxford university press Available at: <http://www.getty.edu/research/conducting-research/vocabularies/aat>

RBMS Thesaurus. Retrived 2006 , from:
<http://library.osu.edu/sites/user/russell.363/RBMS%20thesauri/index.htm>